

Državni terorizam i protuterorizam*

IGOR PRIMORAC**

Sažetak

Za razliku od rasprava o terorizmu u svakodnevnome govoru i medijima, gdje se u pravilu podrazumijeva da je terorizam djelatnost nedržavnih skupina i organizacija, autor određuje “terorizam” prirodom i ciljevima čina, a ne time tko je počinitelj. Tako možemo govoriti i o državnome terorizmu. Autor skicira tipologiju državne upletenosti u terorizam, te se usredotočuje na pitanje moralnoga statusa terorizma. Teza članka glasi da je svaki terorizam krajnje moralno zlo, no da je državni terorizam veće zlo od terorizma kojim se služe nedržavni čimbenici. Autor podastire četiri argumenta koji trebaju utemeljiti ovu tezu. U posljednjem odjeljku članka riječ je o protuterorizmu, i napose o “ratu protiv terorizma” što ga danas vode Sjedinjene Američke Države i njihovi saveznici.

Ključne riječi: država, terorizam, SAD, protuterorizam, državni terorizam

Uvodne napomene

Kad se riječ “terorizam” po prvi puta pojavila u političkome govoru, odnosila se na strahovladu koju je u Francuskoj uspostavio jakobinski režim – odnosila se, dakle, na jedan slučaj državnoga terorizma. Povjesničari Francuske revolucije veoma su detaljno raspravljali o jakobinskome teroru. Postoje i brojne povijesne studije o nekim drugim slučajevima državnoga terorizma, osobito o razdoblju staljinističkoga terora u Sovjetskom Savezu.

U suvremenome kontekstu, međutim, kao da je mnogo teže razaznati državni terorizam. U društvenim se znanostima i filozofiji, rasprave o terorizmu najčešće usredotočuju na nedržavni, i napose na protudržavni terorizam. U svakodnevnom se govoru i u medijima u pravilu polazi od pretpostavke da je terorizam po definiciji djelatnost nedr-

* Izlaganje na znanstvenom skupu “Etika terorizma i protuterorizma”, održanom od 28. do 30. listopada 2002. u Centru za međudisciplinarna istraživanja (ZiF) Sveučilišta u Bielefeldu, Njemačka.

** *Igor Primorac*, izvanredni profesor filozofije na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu i viši znanstveni suradnik Centra za primijenjenu filozofiju i društvenu etiku Sveučilišta u Melbourneu.

žavnih čimbenika. Kad tko primijeti kako vojska ili službe sigurnosti čine isto ono što se, kad su počinitelji pobunjenici, bez iznimke prikazuje i osuđuje kao terorizam, gotovo uvijek mu odgovaraju da su to djela izvršena u ime države, u službi legitimnih državnih ciljeva: da je riječ o vojsci koja vodi rat, ili, pak, o službama sigurnosti koje se bore protiv onih što ugrožavaju opću sigurnost.

Kad je riječ o društvenim znanostima i o medijima, to se, možda, može objasniti široko rasprostranjenim shvaćanjem kako je država utjelovljenje načela reda i legitimiteta. Sukladno tome, one koji se državi suprotstavljaju doživljavaju poput snaga nereda i razaranja, a njihova se djelatnost ocjenjuje nedvojbeno neopravdanom.

Tome se pridružuje i dvojako mjerilo u obliku “mi/oni”. U državama koje se suočavaju s pobunom, široka javnost i mediji nalaze se na strani države. Ova okolnost neizbježno utječe na jezičnu praksu. Kad je, pak, riječ o pobunjenicima u inozemstvu koje naša država podupire ili čak otvoreno pomaže, njih ne zovemo teroristima, nego gerilcima ili borcima za slobodu.

Usredotočavanje na nedržavni terorizam u društvenim se znanostima obično objašnjava drukčije: tvrdnjom da postoje i sličnosti i razlike između državnoga i nedržavnoga terorizma, no da su mnogo veće i poučnije razlike negoli sličnosti. Walter Laqueur, jedan od vodećih stručnjaka za povijest i sociologiju terorizma, tvrdi da državni i nedržavni terorizam “imaju različite funkcije i iskazuju se na različite načine”, te da se “ništa ne dobiva ignoriranjem značajki [različitih vrsta] nasilja” (Laqueur, 1987.: 146). Nisam siguran da je ovaj pristup najbolji kad je riječ o društvenim znanostima¹; no bilo to točno ili ne, takav pristup očito nije od velike pomoći u filozofskoj raspravi. Ako su stanovita djela državnih čimbenika u osnovi slična djelima nedržavnih čimbenika koja se općenito nazivaju terorističkima, i ako u prvima nalazimo iste one moralno relevantne značajke što ih nalazimo u drugima, to mora biti presudno u našem nastojanju da s moralnoga stajališta razumijemo i ocijenimo obje vrste postupaka. Ovdje valja istaknuti da su filozofi pokazali veću spremnost negoli sociolozi i politolozi da uoče problem državnoga terorizma i o njemu izričito i sustavno raspravljaju (vidi Glover, 1991.; Ryan, 1991.; Gilbert, 1994., poglavlje 9; Ashmore, 1997.).

No dosadašnje filozofske rasprave o ovoj temi još uvijek ostavljaju prostora za elementarnu tipologiju državne upletenosti u terorizam, kao i za obrazloženje teze (koju su neki filozofi gotovo usputno iznijeli) kako je državni terorizam, s moralnoga motrišta, znatno negativniji negoli terorizam kojim se služe nedržavni čimbenici. U ovome članku kanim predložiti jednu takvu tipologiju, te spomenutu tezu potkrijepiti četirima argumentima. No prije nego što to učinim, trebam reći nekoliko riječi o definiciji terorizma.

Što je terorizam?

U jednome drugom radu nastojao sam pokazati da je, u kontekstu filozofske rasprave, terorizam najbolje definirati kao namjernu uporabu nasilja, ili pak prijetnju nasiljem,

¹ Za primjere istraživanja terorizma u društvenim znanostima koja se temelje na drukčijem pristupu, vidi Stohl/Lopez (1984.)

protiv nedužnih osoba, kako bi neke druge osobe zastrašili i na taj način prisilili da učine nešto što inače ne bi učinile (Primorac, 2001.: 65-81).

Ovako definiran, terorizam ima dva cilja. Terorist izravno napada jednu osobu ili skupinu, kako bi na taj način utjecao na neku drugu osobu ili skupinu, te je zastrašivanjem prisilio da učini nešto što inače ne bi učinila. Neizravni cilj po važnosti je primaran, a izravni tek sekundaran. Sekundarni, ali izravno napadnuti cilj, jesu nedužni ljudi. U ratnom sukobu, prema shvaćanju koje prevladava u teoriji pravednoga rata, u tu skupinu spadaju svi osim pripadnika oružanih snaga i službi sigurnosti, onih koji ove opskrbljuju oružjem i strjeljivom, te državnih dužnosnika izravno upletenih u sukob.² U kontekstu političkog sukoba koji nema karakter rata, skupina nedužnih ima sličan opseg: ona uključuje sve osim državnih dužnosnika, redarstvenika, i pripadnika službi sigurnosti.

U kojem su smislu izravne žrtve terorizma “nedužne”? Oni nisu učinili (ili propustili učiniti) ništa što bi terorist mogao navesti kao razlog za tvrdnju kako zaslužuju ono što im on čini. Oni ga ne napadaju; stoga on svoja djela ne može opravdati kao samoobranu. Oni ne vode rat protiv njega, niti pak protiv onih čija prava terorist želi obraniti, čije interese želi promicati; stoga on ne može ustvrditi kako ne čini ništa drugo doli vodi rat. Oni nisu odgovorni – u nekom suvislom i uvjerljivom smislu te riječi – za (stvarnu ili navodnu) nepravdu ili patnju nanесenu njemu, ili pak onima čiju je stvar on proglasio svojom, nepravdu ili patnju koja je tako teška da je primjereno pomišljati na nasilan otpor. Ili, pak, ako za takvo što jesu odgovorni, terorist to ne može znati.

Želim naglasiti: riječ je o stvarnoj *ili navodnoj* nepravdi ili patnji. Ovo je potrebno imati na umu, budući da o nedužnosti žrtava terorizma ne želim govoriti sa stajališta koje se razlikuje od stajališta terorista. Takav izvanjski pristup vodi u proizvoljnost i silno otežava razboritu raspravu. Ubojstvo nekoga političara možemo tada opisati i osuditi kao teroristički čin, dok njegove ubojice mogu, posve ozbiljno i iskreno, otkloniti i opis i prosudbu, te ustvrditi kako je njihov čin političko ubojstvo, a ne terorizam. Iako mi možemo misliti da politika koju je ubijeni političar provodio, kakva god bila, zasigurno nije bila toliko nepravedna ili moralno nedopustiva da je zbog nje zaslužio umrijeti, njegove ubojice mogu ustvrditi suprotno. Mi možemo vjerovati da je ubijeni političar bio nedužan u relevantnome smislu riječi, dok oni koji su ga ubili mogu vjerovati da nije. Izvanjski pristup, dakle, vodi dalekosežnomu relativizmu u raspravama o terorizmu: da parafraziram popularni klišej, vaš je terorist moj politički ubojica. Kako bih izbjegao takav relativizam, nedužnost žrtava terorizma želim odrediti kao nedužnost glede stvarne *ili navodne* nepravde ili patnje: glede nepravde ili patnje za koju terorist vjeruje da je prouzročena, premda drugi o tome mogu prosuđivati posve drukčije. Prema mojoj definiciji terorizma, žrtva terorizma nedužna je čak i ako prihvatimo drastičnu osudu dotične politike što je izriče terorist. Ako terorist prihvaća neko suvislo i uvjerljivo shvaćanje odgovornosti, to znači da on ubija ili sakati ljude koje smatra nedužnima. Držim da je upravo u tome osebujna moralna odbojnost dobrog dijela terorizma. Ima i terorista koji prihvaćaju ekstremno shvaćanje kolektivne odgovornosti, prema kojem je puka pripadnost pojedinca etničkoj ili vjerskoj skupini ili pak njegovo državljanstvo do-

² Držim ovo shvaćanje “nedužnosti” odviše velikodušnim, ali ovdje ne mogu o tome raspravljati. O tome više u Primorac (2002.).

statan razlog da mu se pripiše takva odgovornost. Počinitelji terorističkih napada u New Yorku 11. rujna 2001. godine rukovodili su se, čini se, takvim poimanjem kolektivne odgovornosti. Ima i terorista koji su amoralisti, pa ih pitanja odgovornosti uopće ne zanimaju. Teroristi koji pripadaju ovim dvjema skupinama ne vjeruju da su njihove žrtve nedužne. Osebnju moralnu odbojnost njihovih terorističkih čina treba objasniti na drugi način: njihovim perverznom odnosom prema individualnoj odgovornosti i posljedicama koje taj odnos ima u njihovoj praksi.

Na ovaj način možemo razlikovati terorizam, s jedne strane, i političko nasilje i rat, s druge. Ovo, razumije se, ne znači da političko nasilje ne može zastrašiti i prisiliti (ono to često čini), niti pak da vojska ne može rabiti terorizam (mnoge su vojske to činile, i to je, zapravo, jedan od glavnih tipova državnog terorizma).

Ova definicija uzima u obzir povijesnu vezu “terorizma”, “terora” i “teroriziranja”. Ona terorizam ne ograničava na područje politike, nego nam omogućuje govoriti i o nepolitičkom (primjerice, kriminalnom) terorizmu.

Definicija je politički neutralna: obuhvaća i državni i protudržavni, i revolucionarni i proturevolucionarni terorizam, terorizam ljevice i desnice. Ona je također moralno neutralna, barem na temeljnoj razini rasprave. Vjerujem da upozorava na one značajke terorizma koje nas navode da terorizam moralno veoma oštro osudimo: uporabu *nasilja*, ili prijetnju nasiljem, protiv *nedužnih* ljudi, sa svrhom *zastrašivanja* i *prisile*. No, ona ne prejudicira pitanje moralne opravdanosti terorizma u pojedinačnim slučajevima. Jer iz nje slijedi samo to da je terorizam *prima facie* moralno neispravan, što ostavlja mogućnost da u stanovitim okolnostima ipak može biti moralno opravdan.

Dodatna prednost ove definicije jest u tome što problem moralnoga statusa terorizma postavlja u kontekst teorije pravednoga rata. Jer središnja zasada te teorije ili, točnije, onoga njezinoga dijela koji se bavi moralnim pitanjima o načinu ratovanja (*jus in bello*), jest to da ne smijemo namjerno napadati nedužne.

Očito, ova je definicija terorizma istodobno i uža i opsežnija od definicije utemeljene na svakodnevnoj uporabi ove riječi. Napadi pobunjenika na vojnike ili redarstvenike, koje vlasti i mediji u pravilu prikazuju, a široka javnost doživljava, kao terorističke, prema ovoj definiciji nisu terorizam, nego političko nasilje ili gerilski rat. S druge strane, bombardiranje njemačkih i japanskih gradova u Drugome svjetskom ratu, ili pak brojni napadi izraelske vojske na Libanon, u pravilu se prikazuju kao ratna djelovanja, ali iz definicije koju predlažem slijedi to da su to teroristička djela.

Ako se ovdje prigovori kako to svjedoči o neprimjerenosti te definicije, moj je odgovor da se takav zaključak nipošto ne nameće. Naprotiv: ako nam je stalo do diferenciranja i kritičkoga moralnoga prosuđivanja terorizma, nasilja i rata, ne smijemo se kruto držati svakodnevne uporabe riječi. Bitno je to da su u prvom slučaju napadnuti vojnici ili redarstvenici, a ne nedužni ljudi. U drugom slučaju, smišljeno su napadnuti nedužni ljudi, u svrhu zastrašivanja i prisile. Prvi slučaj ne sadržava četiri moralno problematične sastavnice što ih definicija ističe; u drugom slučaju, sve su četiri prisutne. S druge strane, je li bomba podmetnuta rukom ili bačena iz zrakoplova, te tko ima, a tko nema uniformu, s moralne točke gledišta nipošto ne može biti bitno.

Tipologija državne upletenosti u terorizam

Za filozofe se vjeruje da su osobito skloni uvođenju distinkcija tamo gdje one prvotno nisu bile uočene. Glede državnoga terorizma ta sklonost nije bila na djelu u istoj mjeri kao kad je riječ o mnogim drugim temama. Tako Alan Ryan raspravlja o tvrdnji kako je “teroristička država” logički nemoguća s obzirom na definiciju riječi “država”, te navodi nacističku Njemačku i Sovjetski Savez za vrijeme Staljina kao očite protuprimjere. Ryan potom piše: “Ako je Sirija financirala, štitila, opskrbljivala i pomagala otmičarima zrakoplova tvrtke El Al i one koji su u te zrakoplove stavljali bombe, to sirijski režim čini terorističkim režimom” (Ryan, 1991.: 249). Ovo zvuči kao opaska iz kakve publikacije Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država; kad je riječ o moralnoj prosudbi, ona je očito odveć gruba. Koliko god da je sirijska potpora palestinskome terorizmu bila moralno odbojna, ona zasigurno nije u istoj moralnoj kategoriji kao režimi Hitlera i Staljina. To očito trebamo mnogo pomnijivije diferencirati.

Kad govorimo o upletenosti države u terorizam, trebamo razlikovati njezine stupnjeve, kao i njezine tipove s obzirom na to tko su žrtve terorizma.

Glede stupnjeva te upletenosti, trebamo se oprijeti sklonosti da svaku državu koja se, izravno ili neizravno, služi terorizmom, obilježimo kao *terorističku državu*. Predlažem da taj naziv ograničimo na države koje ne pribjegavaju terorizmu samo u stanovitim prigodama i u nastojanju da postignu stanovite ciljeve, nego terorizam rabe trajno i sustavno: države koje treba definirati, među ostalim, s pomoću ove sustavne uporabe terorizma protiv vlastitoga pučanstva. To su *totalitarne države*, poput nacističke Njemačke, Sovjetskoga Saveza u razdoblju staljinizma, ili Kambodže za vrijeme vladavine Crvenih Kmera.

Totalitarni režim ide za totalnim ovladavanjem društvom i totalnim jednonumljem svojih podanika. Takvom se radikalnom cilju može težiti samo primjenom isto tako radikalnih sredstava: neprestanim terorizmom, što ga svenazočna i svemoćna tajna policija primjenjuje na atomiziranom i bespomoćnom pučanstvu. Taj je terorizam učinkovit dijelom zbog toga što je posve proizvoljan: što je izbor žrtava potpuno nepredvidiv. Istrajivači totalitarizma ističu kako je i u Sovjetskom savezu i u Njemačkoj u vrijeme nacizma režim najprije brutalno onemogućio sve svoje protivnike; kad više nije bilo nikakve spomena vrijedne oporbe, režim je tajnu policiju usmjerio na svoje “potencijalne protivnike”. U Sovjetskom Savezu ona je na kraju nasrnula na mase posve slučajnih žrtava. Kao što tvrde Carl J. Friedrich i Zbigniew K. Brzezinski, totalitarni terorizam nastoji svakoga ispuniti strahom i u punoj mjeri iskazuje svoju strast za jednonumljem. Teror obuhvaća cijelo društvo ... Mnogima se zapravo čini da ih love, premda ih tajna policija može ostaviti na miru godinama, pa i zauvijek. Vlada totalni strah. [...] Totalni opseg i sveprisutni i sustavni karakter totalitarnoga terora važni su s operativne točke gledišta. Služeći se najnovijom tehnologijom, ne ostavljajući nikakvo pribjezište onima koje želi dosegnuti, te prodirući i u samo središte vlasti ... totalitarni teror postiže opseg nezapamćen u povijesti. Ozračje straha što ga taj teror stvara lako preuveličava snagu režima i pomaže mu stvoriti i održavati fasadu jednonumlja. Raspršeni protivnici režima, ako ih još nisu razotkrili, postaju izoliranima i osjećaju se izopćenima iz društva. Ovaj osjećaj osamljenosti, koji je sudbina svih, ali napose protivnika totalitarnoga režima, pa-

ralizira svaki otpor ... On izaziva općenitu žudnju za “bijegom” u anonimnost kolektivne cjeline (Friedrich/Brzezinski, 1965.: 169-170).

Dok se samo totalitarne države služe terorizmom na ovaj način i s ovim ciljem, mnoge države koje očito nisu totalitarne, uključujući i mnoge demokratske i liberalne države, služile su se terorizmom u ograničenim razmjerima i za volju ograničenih ciljeva. One su to činile izravno, ili pak dajući pokroviteljstvo nedržavnim skupinama i organizacijama čije su metode djelovanja isključivo ili pak dijelom terorističke. Budući da one pribjegavaju terorizmu povremeno, a ne sustavno, i budući da to nije njihova bitna značajka, ne treba ih klasificirati kao terorističke države. Ako ih tako klasificiramo, time zamagljujemo bitne moralne, političke i pravne razlike.

Drugo razlikovanje koje trebamo uzeti u obzir jest razlikovanje uporabe terorizma *protiv vlastitih građana* i njegove uporabe *u inozemstvu*, kao sredstva vanjske politike, ratovanja, ili okupacije. Pod ostalim jednakim uvjetima, državni terorizam prve vrste moralno je veće zlo negoli državni terorizam drugoga tipa, jer u prvome slučaju država nasrće na one kojima bi trebala priskrbiti red, sigurnost i pravdu.

Brojne netotalitarne države služile su se terorizmom protiv vlastitoga pučanstva. Neke su to činile izravno, tako što su organi države kao što su vojska ili službe sigurnosti rabili terorizam. Mnoge vojne diktature u Južnoj Americi i drugdje primjer su toga; najdrastičniji su slučajevi Čile za vrijeme Pinocheta i Argentina pod vlašću generala. Druge su države to činile neizravno, primjerice dajući pokroviteljstvo različitim “eskadronima smrti”.

Mnoge države, totalitarne i netotalitarne, služile su se terorizmom u inozemstvu, kao sredstvom za postignuće vanjskopolitičkih ciljeva, u kontekstu ratovanja, ili pak kao metodom održavanja okupacije tuđega teritorija.

Ovi tipovi državne upletenosti u terorizam međusobno se ne isključuju; zapravo, oni se često dopunjuju. Teroristička država ne će se zbog moralnih razloga suzdržati od uporabe terorizma s onu stranu svojih granica, u ratu ili u miru, kad terorizam može poslužiti za postignuće vanjskopolitičkih ciljeva. Nacistička Njemačka i Sovjetski Savez daju dovoljno primjera za to. No to isto vrijedi i za države koje ne ćemo opisati kao terorističke, no koje pribjegavaju terorizmu protiv vlastitoga pučanstva u stanovitim prigodama i u nastojanju da postignu stanovite ciljeve. Ni takve se države ne će zbog moralnih skrupula suzdržati od uporabe terorizma u inozemstvu, izravno ili neizravno, ako se vjeruje da bi terorizam bio učinkovit.

S druge strane, činjenica da je neka država pribjegavala terorizmu na međunarodnoj sceni ne mora je navesti na to da posegne za tim sredstvom i u unutarnjoj politici. No to se može dogoditi. Od svoga osnutka, Izrael se često služio terorizmom u sukobu s Palestincima i susjednim arapskim zemljama. U odgovoru na drugi palestinski ustanak (*intifadu*) Izrael je, među ostalim, posegnuo i za državnim terorizmom. (Izraelski su susjedi, sa svoje strane, davali pokroviteljstvo palestinskome terorizmu protiv Izraela.) Način na koji su izraelski redarstvenici ugušili demonstracije Palestinaca koji žive unutar izraelskih granica, kao formalno punopravni građani, u listopadu 2000. – pucajući na njih živim i gumom obloženim strjeljivom, i ubivši trinaestoricu – možemo protumačiti kao slučaj državnoga terorizma. Prihvatimo li to tumačenje, taj slučaj pokazuje kako sprem-

nost da se pribjegne terorizmu u inozemstvu može na koncu potaknuti i njegovu uporabu protiv vlastitih građana.

U praksi se razlikovanje državnoga i nedržavnoga terorizma ne može uvijek provesti. Jasno i oštro razgraničenje nije moguće zbog toga što mnoge države pružaju različite oblike potpore i pomoći terorističkim organizacijama. Zbog toga ni moralna prosudba nije uvijek jednostavna.

Državni terorizam veće je zlo od nedržavnoga

S moralnog stajališta, svaki je terorizam veliko zlo. No, sve što se mora osuditi kao veliko zlo ne mora biti zlo istoga stupnja. Državni je terorizam znatno veće zlo negoli terorizam kojim se služe nedržavni čimbenici zbog barem četiriju razloga.

(1) Premda nije spreman uključiti u svoju raspravu o terorizmu i terorizam što ga provodi država, Walter Laqueur napominje kako su “teroristička djela koja su počinile policijske države i tiranske vlasti, općenito, imala tisuću puta više žrtava i prouzročila tisuću puta više bijede negoli sva djela individualnoga terorizma zajedno” (Laqueur, 1987.: 146). Laqueur je ovdje mogao spomenuti i terorizam kojim se služe demokratske države (poglavito, ali ne i isključivo, u ratu), premda to ne bi znatno utjecalo na veliku nerazmjernost o kojoj je riječ. Ova nerazmjernost glede žrtava i razaranja nipošto nije puka statistička činjenica; ona proistječe iz prirode države i iz opsega i raznovrsnosti sredstava što stoje na raspolaganju čak i posve maloj državi. Koliko god neka skupina o državi neovisnih terorista uspije obogatiti svoj arsenal i usavršiti svoju organizaciju, planiranje, i metode djelovanja, ona nema nikakvih izgleda da znatnije izmijeni ovu nerazmjernost. Nikakvi pobunjenici, bez obzira kako financirani, organizirani, odlučni, i prokušani u metodama terorizma, ne mogu se približiti razmjerima ubijanja, sakaćenja, i razaranja poput onih što su ih britansko Kraljevsko ratno zrakoplovstvo i Ratno zrakoplovstvo Sjedinjenih Američkih Država počinili bombardiranjem njemačkih i japanskih gradova u Drugome svjetskome ratu, ili pak psihološkom uništavanju i fizičkoj likvidaciji milijuna ljudi u sovjetskim i nacističkim logorima.

Teroristički napadi u Sjedinjenim Američkim Državama 11. rujna 2001. po mnogo su se čemu razlikovali od onoga što bismo očekivali od pobunjeničkoga terorizma. Broj je žrtava, napose, bio bez presedana. Ponajprije zbog toga, čini se, sredstva javnoga pripočavanja te su napade označila kao “dosad najgori slučaj terorizma”. Tu su prosudbu prihvatili i brojni intelektualci. Tako je Salman Rushdie, u svojoj mjesečnoj kolumni u australskom dnevnom listu *The Age*, pisao o “najrazornijem terorističkom napadu u povijesti” (Rushdie, 2001.: 15). Broj ubijenih, za koji se tada vjerovalo da doseže sedam tisuća, doista je bio zapanjujući. Pa ipak, tvrdnja o “dosad najgorem slučaju terorizma”, koju su svi ponavljali, tek je primjer sklonosti medija da terorizam poistovjete s terorizmom nedržavnih čimbenika. Kad odbacimo pretpostavku da se samo pobunjenici služe terorizmom – za što se zalažem u ovome članku – slika se znatno mijenja. Navest ću samo jedan primjer iz kampanje terorističkoga bombardiranja što su je saveznici vodili protiv Njemačke u Drugome svjetskomu ratu. U noći između 27. i 28. srpnja 1943. godine, Kraljevsko ratno zrakoplovstvo izvelo je drugi od četiriju napada na Hamburg, poznat kao “vatrena oluja”. Ujutro, kad su bili okončani i sam napad i vatrena oluja što

ju je on prouzročio, oko četrdeset tisuća civila bilo je mrtvo (vidi Middlebrook, 1984.: poglavlje 15.).

(2) Na ovaj ili onaj način, državni terorizam neizbježno je povezan s tajnovitošću, obmanom i licemjerjem. Kad god se služi terorizmom – bilo da ga provode njezine ustanove i službe, ili pak plaćeni izvršitelji – država će djelati u tajnosti, poricati odgovornost za počinjena teroristička djela, te se opetovano izjašnjavati za vrijednosti i načela s kojima je terorizam nespojiv. Ako je, pak, nemoguće, a možda i nekorisno nijekati odgovornost za neko terorističko djelo, država će ga nastojati prikazati, barem pred domaćom ili pak međunarodnom javnošću, u posve drukčijem svjetlu: ili kao legitiman čin ratovanja, ili pak kao odmazdu. Državi će to u pravilu biti lako postići, s obzirom na poimanje i tumačenje terorizma u svakodnevnomu govoru (o čemu je bilo govora u prvom odjeljku.)

Oni koji provode nedržavni terorizam ne moraju se brinuti za tajnovitost, ne moraju obmanjivati javnost o svojoj upletenosti u terorizam (osim, dakako, na operativnoj razini), i ne moraju licemjerno proklamirati svoju privrženost moralnim načelima koja zabranjuju terorizam. Neki od njih su amoralisti. Drugi su obdareni onim što je Aurel Kolnai nazvao “prekrivenom savješću”: savješću potpuno podređenom nekome izvanmoralnom apsolutu (Vođi, Partiji, Naciji) koja će dopustiti, pa i nalogati, različite vrste postupaka, uključujući i terorizam, nespojive s uobičajenim moralnim shvaćanjima (vidi Kolnai, 1957./1958.). Neki, opet, prihvaćaju konzekvencijalistička moralna shvaćanja, koja će u odgovarajućim uvjetima opravdati terorizam (vidi Primorac, 2001.: 83-99). Ni u jednom od tih slučajeva ne će biti potrebe za obmanom i licemjerjem glede izvršenja pojedinih terorističkih djela ili pak prihvaćanja terorizma kao metode.

(3) Praktički, sva djela što pripadaju terorizmu zabranjena su međunarodnim deklaracijama o ljudskim pravima, ili konvencijama i sporazumima što tvore međunarodno ratno pravo. Propisi i sporazumi što čine međunarodno ratno pravo određuju zaštićenost civila u ratnim sukobima, te izrijeком zabranjuju zaraćenim stranama da se služe terorizmom. Međunarodne deklaracije o ljudskim pravima zabranjuju najveći dio, ako ne i sve, preostale tipove terorizma – terorizam u vrijeme rata počinjen od skupina koje nisu priznate kao zaraćene strane, te terorizam u vrijeme mira bez obzira na to tko je počinitelj. Oni koji provode nedržavni terorizam nisu, dakako, potpisnici tih deklaracija, konvencija i sporazuma, dok su danas, praktički, sve države potpisnice svih ili gotovo svih tih dokumenata. Prema tome, kad se država izravno ili neizravno služi terorizmom, ona time krši i svoje međunarodne obveze. To se ne može reći i za nedržavne skupine i organizacije koje pribjegavaju terorizmu.

(4) Na temelju argumenta: “Nema druge!”, često se za nedržavni terorizam tvrdi da je opravdan, ili barem da je zlo, koje mu je svojstveno, ublaženo. U slučaju kad se, na primjer, neki narod nalazi pod tuđinskom vlašću, i kad ga strana vlast, kao što to po pravilu biva, ugnjetava, ponižava, i izrabljuje, a pritom je potpuno nepopustljiva i služi se puno premoćnijom silom, oslobodilački pokret može ustvrditi kako je jedina učinkovita metoda borbe koja mu stoji na raspolaganju – terorizam. Ne pribjeći terorizmu u takvim bi uvjetima značilo potpuno se odreći svakoga izgleda za oslobođenje.

Protiv ovoga se argumenta najčešće navode sljedeći prigovori: Prvo, terorizam je krajnje moralno zlo; stoga zlo tuđinske vlasti, koliko god ozbiljno, ne može opravdati

terorizam, pa čak ni biti olakotna okolnost koja ublažuje krivnju terorista. Jer žrtve terorizma su, prema definiciji, nedužne osobe, a ne oni koji su odgovorni za zla kojima terorist želi stati na kraj. Drugo, gotovo nikada ne možemo biti sigurni u to hoće li terorizam doista imati one učinke koji trebaju opravdati njegovu primjenu. Gdje se i kad neki narod uspio osloboditi s pomoću terorizma?

Ovi su prigovori ozbiljni, i doista mogu pobiti gotovo svaki pokušaj opravdavanja terorizma; no, oni ne pokazuju da argument o nepostojanju alternative *nikad* nije uspješan. Proganjanje i ugnjetavanje neke etničke, rasne, ili vjerske skupine može biti tako brutalno da se s pravom može razmišljati i o uporabi terorizma kao metode borbe protiv njega. A budući da je učinkovitost terorizma empirijsko pitanje, nema jednoznačnoga i konačnoga odgovora, koji bi vrijedio u svakome pojedinom slučaju u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Prema tome, moguće je barem zamisliti da bi se neki oslobodilački pokret mogao naći u uvjetima u kojima je pribjegavanje terorizmu doista jedina alternativa progonima i ugnjetavanju koji su toliko nesmiljeni da ih možemo ocijeniti kao nepodnošljivu moralnu katastrofu. U takvim bi uvjetima argument “Nema druge!” doista pružio moralno opravdanje za pribjegavanje terorizmu, ili bi, barem, donekle ublažio moralnu osudu njegove uporabe. S druge strane, čini se praktički nemogućim da bi se neka država našla u takvim okolnostima da nema nikakve mogućnosti osim uporabe terorizma.

Jedini protuprimjer koji se ovdje nada je jest kampanja terorističkoga bombardiranja što ju je Kraljevsko ratno zrakoplovstvo vodilo protiv civilnoga pučanstva Njemačke u Drugome svjetskomu ratu, ako ju je moguće opisati kao slučaj “vrhunske krize” koja dopušta prekršiti čak i krajnje stroge moralne zabrane kako bi se spriječila moralna katastrofa koja tek što se nije dogodila (vidi Walzer, 2000.: pogl. 16). No čak je i ovaj primjer posve ograničene vrijednosti. Argument vrhunske krize mogao je biti valjan samo tijekom prve godine ovih bombardiranja: tijekom 1942. godine, pobjeda nacističke Njemačke u Europi – koja bi nesumnjivo bila moralna katastrofa – doista se činila izvjesnom. Međutim, nakon njemačkih poraza kod El Alameina (6. studenoga 1942.) i kod Staljingrada (2. veljače 1943.), to više zasigurno nije bio slučaj. No, britanska se kampanja nastavila gotovo do samoga kraja rata. Kao što zamjećuje Michael Walzer, “istina je da je vrhunska kriza bila prošla mnogo prije no što je britansko bombardiranje doseglo vrhunac. Najveći broj njemačkih civila ubijenih u terorističkom bombardiranju ubijeni su bez ikakva moralnoga (a vjerojatno i bez ikakva vojnoga) razloga” (Walzer, 2000.: 261).³

Moj bi se argument mogao pobiti upozoravanjem na činjenicu da se inherentno teroristički režimi mogu održati samo služeći se sustavnim, sveobuhvatnim terorizmom protiv vlastitog pučanstva. Usto, i država koju ne bismo opisali kao terorističku u tome smislu može voditi rat čiji se ciljevi mogu ostvariti samo s pomoću terorizma. Drastičan je primjer nedavna agresija Srbije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Cilj je bio osvajanje, “etničko čišćenje” i pripajanje teritorija čije je pučanstvo uključivalo nesrpsku većinu ili, pak, znatnu manjinu. U danim uvjetima, i s obzirom na ograničeno vrijeme u kojem je pothvat trebalo privesti kraju, “čišćenje” se doista moralo obaviti terorizmom velikih

³ Za raspravu o moralnim problemima što ih nameće terorističko bombardiranje njemačkih gradova vidi Garrett (1993.).

razmjera. Srbi nisu imali druge. Isto vrijedi i za nedavne akcije srpske vojske i redarstva na Kosovu.

Sve je to točno – ali ne i relevantno. U ovakvim slučajevima terorizam je doista jedina učinkovita opcija te, ako treba postići cilj, nema alternative njegovoj uporabi. Ali u takvim slučajevima – za razliku od barem nekih zamislivih slučajeva nedržavnog terorizma koji se mogu opravdati, ili čija se moralna osuda može ublažiti, argumentom da nema druge – cilj koji se želi postići ništa ne opravdava. Jer taj je cilj održavanje terorističkog režima kakav je, na primjer, bio nacistički ili staljinistički, ili pak uspostavljanje države kakva je trebala biti silno proširena i istodobno “etnički homogena” Srbija. Postignuće takvog cilja, a ne uspjeh da se on postigne, predstavljalo bi nepodnošljivu, potpunu moralnu katastrofu.

Drugi prigovor argumentu o nepostojanju alternative odnosi se na “ravnotežu strave” (*balance of terror*) utemeljenu na uzajamnoj prijetnji nuklearnim napadom, koja je obilježila razdoblje hladnoga rata. Vrsta takve prijetnje koja je ovdje relevantna jest prijetnja napadom na koncentracije civilnog pučanstva druge strane. Ako se takva prijetnja može moralno opravdati, bit će to slučaj državnoga terorizma koji je opravdan argumentom “Nema druge!”

Nisam uvjeren da je ta prijetnja doista bila moralno opravdana. Posve je jasno da se ostvarenje prijetnje i nuklearni napad na velike koncentracije civilnoga pučanstva druge strane čije su posljedice ubijanje stotina tisuća, ako ne i milijuna, neprijateljskih civila, nikada ne može opravdati. No znači li to da se ne može moralno opravdati ni prijetnja da se to učini – prijetnja čiji je cilj spriječiti slijed događaja koji bi takvo razaranje učinio stvarnom opcijom? Pozitivan odgovor na ovo pitanje pretpostavlja da, ako je moralno neispravno učiniti *X*, mora biti neispravna i namjera da se učini *X*, te stoga i prijetnja da se učini *X*. No ta je pretpostavka prijeporna (vidi Kavka, 1978.). Moram priznati kako nemam uvjerljivo rješenje ovoga problema. Možda bismo ga mogli ostaviti po strani, te ustvrditi kako izricanje prijetnje ne podrazumijeva i namjeru da se ona ostvari; cilj katkad možemo postići i prijetnjom koju ne kanimo izvršiti. No veliko je pitanje može li prijetnja – i napose vrsta prijetnje o kojoj je ovdje riječ – doista istodobno biti neiskrena i uvjerljiva. Razumije se, ako prijetnja o kojoj je riječ nije uvjerljiva, ona nije ni učinkovita, pa onda ni opravdana.

Nuklearno zastrašivanje opsežna je i složena tema, kojom se u ovom članku ne mogu baviti. Stoga ću samo zaključiti: čak i ako bi se pokazalo da je ova vrsta nuklearnoga terorizma doista uvjerljiv protuprimjer mojem četvrtom argumentu za tezu kako je, s moralnoga stajališta, državni terorizam veće zlo od nedržavnoga, prva tri argumenta su valjana i, nadam se, dostatna.

Protuterorizam

Rasprava o državnom terorizmu na prethodnim stranicama ima posve razvidne implikacije glede moralne prosudbe protuterorističkih mjera općenito, i “rata protiv terorizma” što ga danas vode Sjedinjene Američke Države i njihovi saveznici napose.

Upitna je, ponajprije, uvriježena pretpostavka o moralnoj superiornosti države spram pobunjeničkog terorizma. U sukobu države i pobunjenika koji se služe terorizmom, dovedena je u pitanje stanovita politika, ili stanoviti politički i društveni *status quo*, koji

država želi očuvati, a pobunjenici dokinuti. No sukob se istodobno odvija i na drugoj, elementarnoj razini: pošto se pobunjenici služe terorizmom, sukob se tiče i samih temelja političkog i društvenog sustava, pa i stanovitih temeljnih načela i vrijednosti, što ih teroristi dovode u pitanje, a država nastoji obraniti. Nema sumnje da terorizam predstavlja izazov nekim od naših temeljnih moralnih uvjerenja, da brutalno zabacuje neke nadasve važne moralne distinkcije. Stoga otpor terorizmu može i treba biti ponajprije motiviran moralnim razlozima. No to nije jedini uvjet moralne superiornosti u odnosu na terorizam. Drugi, jednako bitan uvjet jest moralni status, moralni *locus standi*. Kradljivac nema moralni status nuždan za moralnu osudu krađe i uvjerljivo razlaganje o moralnom i društvenom značenju ustanove vlasništva. Ubojica nema moralni status nuždan za moralnu osudu ubojstva i uvjerljivo razlaganje o svetosti života. Iz istoga razloga, država koja se služila terorizmom, ili bila pokrovitelj terorističkim skupinama i organizacijama, ili im pružala pomoć, ili podupirala druge države koje su to činile – riječju, država koja je i sama upletena u terorizam – nema moralni status nuždan za moralnu kritiku terorizma i terorista *bona fide*.

To je očito – ali nije i općeprihvaćeno. Često smo svjedoci neobičnoga prizora: nad nemoralnošću terorizma duboko se zgražaju dužnosnici država koje su i same kompromitirane uporabom terorizma ili potporom teroristima. Velik dio egzotične moralističke retorike što prati “rat protiv terorizma” što ga danas vode Sjedinjene Američke Države i njihovi saveznici dobar je primjer te paradoksalne pojave.

Upitne su, nadalje, i neke značajke protuterorizma. Pobunjenici koji se služe terorizmom dovode državu u nezavidan položaj. Oni ne dovode u pitanje samo državni monopol nad nasiljem – to čini svaka oporba koja pribjegava nasilju – nego također pokazuju kako država više nije sposobna učinkovito izvršavati svoju najvažniju zadaću: pružiti sigurnost svojim građanima. Jer terorizam predstavlja prijetnju potencijalno smrtonosnim nasiljem upućenu svima bez razlike; nitko ne može biti siguran da će, samo ako nešto učini ili ne učini, toj prijetnji izbjeći.

Suočena s ovim izazovom, koji dovodi u pitanje i sam razlog postojanja države, te s poteškoćama borbe protiv terorizma koja ostaje u okvirima morala i prava, država je u velikom iskušenju da i sama pribjegne terorizmu, kao što je, primjerice, učinio Izrael u odgovoru na palestinski terorizam. Od pedesetih godina prošloga stoljeća, središnji čimbenik izraelskoga odgovora na terorizam bile su “akcije odmazde” u kojima su napadani civilni ciljevi u susjednim zemljama, kako bi se vlade tih zemalja prisilile da obuzdaju palestinske teroriste koji su djelovali s njihovoga teritorija. Izraelski su dužnosnici povremeno posve otvoreno govorili o terorističkome karakteru te strategije. Tako je Yitzhaq Rabin, u vrijeme kad je bio predsjednik vlade i ministar obrane, objasnio da je cilj bombardiranja južnoga Libanona taj da se u tome dijelu zemlje “onemogući život civilnome pučanstvu”, te da se tako vlada u Bejrutu prisili da spriječi djelatnost Palestinske oslobodilačke organizacije (PLO) u Libanonu. Izrael se također naveliko služio – i danas se služi – terorizmom kako bi održao okupaciju palestinskih teritorija osvojenih u ratu 1967. godine i ugušio palestinski pokret otpora, koji je i sam rabio – i danas rabi – terorizam. Međutim, država se treba oprijeti iskušenju da se protiv terorizma bori terorizmom. Taj tip protuterorizma može se pokazati neučinkovitim kako s političkog, tako i s vojnog stajalista; to je, barem do sada, bio slučaj u izraelsko-palestinskome su-

kobu. Izrael je imao – i danas ima – alternativu državnome terorizmu; isto to vrijedi i za svaku drugu državu.

Što reći o najnovijem “ratu protiv terorizma” koji vode Sjedinjene Američke Države i njihovi saveznici? On na dnevni red stavlja ozbiljna pitanja moralne, političke i pravne naravi glede građanskih prava i postupanja sa zarobljenim neprijateljima (vidi Dworkin, 2002.a; 2002.b). No u tome ratu, reći će se, zasigurno nije na djelu državni terorizam. Napadi na pripadnike Talibana i al-Qa’ide u Afganistanu prouzročili su i civilne žrtve. No nedužni ljudi nisu napadani namjerno; žrtve među civilima bile su predviđene, ali ne i namjeravane popratne posljedice napada na legitimne vojne ciljeve. Takve žrtve – koje se u američkom vojnom žargonu nazivaju “popratnom štetom” (*collateral damage*) – u modernom se ratu ne mogu izbjeći. Postupci koji do njih dovode nisu teroristički, ni prema mojoj, niti pak prema bilo kojoj drugoj uvjerljivoj definiciji “terorizma”, i ne predstavljaju povrijedu relevantnoga načela terorije pravednoga rata, načela diskriminacije. Kad bi to načelo isključivalo i nenamjeravane civilne žrtve, teorija bi, u uvjetima modernoga rata, zapravo zabranjivala svako ratovanje. Ona tada više ne bi bila teorija pravednoga *rata*, jer se po svojim praktičnim posljedicama ne bi razlikovala od pacifizma.

Istina je da se Sjedinjene Američke Države i njihovi saveznici ne mogu okriviti za državni terorizam, pošto je terorizam po definiciji *namjerni* napad na nedužne. Ali to ne znači da im se ništa ne može prigovoriti. Od samoga početka “rata protiv terorizma” promatrači su upozoravali na zabrinjavajuće razmjere “popratne štete”. Jer je taj rat na početku vodilo isključivo ratno zrakoplovstvo, i to s veoma velike visine. U siječnju 2002. pokazalo se da su ta upozorenja bila opravdana. Pod naslovom “Pokopane su vijesti o afganistanskim žrtvama”, američka dopisnica dnevnoga lista *The Age* pisala je sljedeće:

Profesor ekonomije na Sveučilištu New Hampshire Marc Herold bio je toliko zabrinut zbog odsustva obavijesti o civilnim žrtvama rata u Afganistanu u sredstvima javnog priopćavanja, da je sam započeo prikupljati podatke o njima. [...] Profesor Herold tvrdi da su od početka bombardiranja dnevno stradala u prosjeku 62 afganistanska civila. Broj žrtava sada je gotovo pet tisuća, što je mnogo više od tri tisuće ubijenih u terorističkim napadima u Americi 11. rujna. [...] Prema sudu profesora Herolda, američka strategija napada iz zraka kao potpore afganistanskim kopnenim snagama treba američke gubitke svesti na minimum. Samo je jedan američki vojnik poginuo od neprijateljske vatre (Alcorn, 2002.).

Teorija pravednoga rata doista ne zabranjuje povrijede nedužnih *simpliciter*. Ona ovdje primjenjuje doktrinu dvostrukoga učinka, i sukladno tome zabranjuje *namjerne* povrijede nedužnih, ali ostavlja mogućnost za namjerne napade na vojne ciljeve koji također imaju predviđene, ali *nenamjeravane* loše posljedice po nedužne. Ali ta teorija ne dopušta nenamjerne povrijede nedužnih *u ma kojem razmjeru*. Postupci koji nanose nenamjeravanu štetu civilima moraju udovoljiti još jednom zahtjevu ove teorije: šteta mora biti razmjerna značaju cilja, koji se ne može postići na neki drugi način. Nije dopušteno, primjerice, bombardirati selo s ciljem da se eliminira nekolicina neprijateljskih vojnika koji se u njemu nalaze, ako to podrazumijeva i nenamjerno, ali predviđeno stradanje desetina nedužnih seljaka.

Ovo je razvidno u svakoj verziji teorije pravednoga rata. Verzija koju je razradio Michael Walzer u utjecajnoj knjizi *Pravedni i nepravedni ratovi* dodaje jedan bitan uvjet. Kad vojnici počinjaju akt rata koji će također imati nenamjeravan, ali predviđen učinak povrijeđene nedužnih, oni moraju nastojati da tu povrijeđenu svedu na najmanju moguću mjeru, i pritom moraju biti spremni da se sami izlože opasnosti pogibije ili ranjavanja.

Jednostavno ne namjeravati ubiti civile odveć je lak uvjet ... Ono što želimo u takvim slučajevima jest indikacija pozitivnog nastojanja na spašavanju života civila. Nije riječ tek o primjeni pravila razmjernosti, prema kojem ne ubijamo veći broj civila no što je to nužno s vojnog gledišta – to pravilo vrijedi i kad je riječ o vojnicima; nitko ne smije biti ubijen iz trivijalnih razloga. Civili imaju prava na nešto više od toga. I ako spašavanje života civila znači izlaganje pogibelji života vojnika, ta se pogibelj mora prihvatiti (Walzer, 2000.: 155-156).

Treba obratiti pozornost na riječi “prava” i “mora”: prihvaćanje rizika kako bi se povrijeđena nedužnih svela na minimum nije čin supererogacije, nego dužnost vojnika i pravo civila. Pravo nedužnih da ne budu ubijeni ili osakaćeni predstavlja polazište svake uvjerljive ratne etike. Pošto su vojnici ti koji živote civila dovode u opasnost, pravda zahtijeva da se vojnici izlože stanovitome riziku kako bi tu opasnost sveli na minimum (Walzer, 2000.: 152).

Naša odbojnost prema terorizmu proistječe, ponajprije, iz vrijednosti koju pripisujemo ljudskome životu i tjelesnome integritetu, i napose iz našeg uvjerenja da nedužni imaju pravo da ne budu ubijeni ili osakaćeni. To je pravo pogaženo na najgrublji način kad terorist namjerno ubija ili sakati nedužne kako bi postigao svoj cilj. No to je pravo također povrijeđeno na moralno neprihvatljiv način kad smrt ili sakaćenje nedužnih nisu prouzročeni kao sredstvo, nego kao predviđena popratna posljedica, ako je to što im je učinjeno posve nerazmjerno postignutome cilju, i ako oni čiji postupci urađaju takvim posljedicama odbijaju da se izlože ma kakvom riziku da i sami stradaju. Tada na djelu nije terorizam, i njihovi postupci zavrjeđuju manje oštru osudu negoli postupci terorista. Ali razlika u stupnju osude nije velika.

Ako je to točno, možemo zaključiti da se terorizam ne smije suzbijati terorizmom. Niti se pak smije suzbijati s pomoću strategije koja nije istovjetna s terorizmom, ali zavrjeđuje osudu na temelju istih moralnih načela i vrijednosti koje nam daju najjače razloge za osudu terorizma. U tome pogledu, dosadašnji tijek “rata protiv terorizma” pruža veoma sumornu sliku.

Literatura

- Alcorn, Gay, 2002.: News of Afghan Dead Buried, *The Age*, 12. siječnja
- Ashmore, Robert B., 1997.: State Terrorism and Its Sponsors, u: Kapitan, Tomis (ur.), *Philosophical Perspectives on the Israeli-Palestinian Conflict*, M.E. Sharpe, Armonk, NY: 105-132
- Dworkin, Ronald, 2002.a: The Threat to Patriotism, *The New York Review of Books*, 28. veljače
- Dworkin, Ronald, 2002.b: The Trouble with Tribunals, *The New York Review of Books*, 25. travnja
- Friedrich, Carl J./ Brzezinski, Zbigniew K., 1965.: *Totalitarian Dictatorship and Democracy*, 2. izd., Harvard University Press, Cambridge, MA
- Garrett, Stephen A, 1993.: *Ethics and Airpower in World War II: The British Bombing of German Cities*, St. Martin's Press, New York
- Gilbert, Paul, 1994.: *Terrorism, Security and Nationality*, Routledge, London
- Glover, Jonathan, 1991.: State Terrorism, u: Frey, R.G./ Morris, Christopher W. (ur.), *Violence, Terrorism and Justice*, Cambridge University Press, Cambridge: 256-275
- Kavka, Gregory, 1978.: Some Paradoxes of Deterrence, *Journal of Philosophy*, 75: 285-302
- Kolnai, Aurel, 1957./58.: Erroneous Conscience, *Proceedings of the Aristotelian Society*, 58: 171-198
- Laqueur, Walter, 1987.: *The Age of Terrorism*, Little, Brown & Co., Boston
- Middlebrook, Martin, 1984.: *The Battle [sic] of Hamburg*, Penguin Books, Harmondsworth
- Primorac, Igor, 2001.: *Filozofija na djelu. Rasprave i ogledi iz praktične filozofije*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb
- Primorac, Igor, 2002.: Michael Walzer's Just War Theory: Some Issues of Responsibility, *Ethical Theory and Moral Practice*, 5: 221-243
- Rushdie, Salman, 2001.: How to Defeat Terrorism, *The Age*, 4. listopada
- Ryan, Alan, 1991.: State and Private; Red and White, Frey, R.G./ Morris, Christopher W. (ur.), *Violence, Terrorism and Justice*, Cambridge University Press, Cambridge: 230-255
- Stohl, Michael/ Lopez, George A. (ur.), 1984.: *The State as Terrorist: The Dynamics of Governmental Violence and Repression*, Greenwood Press, Westport, CN
- Walzer, Michael, 2000.: *Just and Unjust Wars*, 3. izd., Basic Books, New York

Igor Primorac

STATE TERRORISM AND COUNTER-TERRORISM

Summary

Unlike the debates on terrorism in everyday discourse and the media that, as a rule, imply that terrorism is an activity of non-state groups and organizations, the author defines “terrorism” by means of its acts’ nature and goals and not by its perpetrators; hence, state terrorism. The author outlines a typology of the state’s involvement in terrorism and highlights the question of terrorism’s moral status. His assumption is that any act of terrorism is an ultimate moral evil, but that state terrorism is a greater evil than terrorism as practised by non-state actors. The author offers four arguments to corroborate this view. The last paragraph of this article speaks about counter-terrorism and, finally, about the “war on terrorism” waged today by the United States of America and its allies.

Key words: state, terrorism, USA, anti-terrorism, state terrorism

Mailing address: The University of Melbourne, Department of Philosophy,
Victoria 3010, Australia.

E-mail: ednap@bigpond.com ili iprim@unimelb.edu.au